

Női egészség, női gyógyítók az aztékoknál

(Egészségnevelés, 2003/4. szám, 180-183. o.)

© 2003 Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin egyetemi docens

A tanulmány XVI. századi forrásokra támaszkodva mutatja be a korabeli azték nőgyógyászat néhány jellemzőjét és a korabeli női gyógyítók tevékenységeit. Az azték nőtörténet vizsgálata kapcsán megállapíthatjuk, hogy az igen fejlett és csodálatos eredményeket produkáló egykori azték medicina művelése jelentős részben asszonyok kezében volt. Az egészségről és annak megőrzéséről való gondolataik csaknem fél évezred távlatából szemlélve is modernnek tűnnek, hiszen felfogásuk alapja az volt, hogy az egészség lényege a test-lelki harmónia, más emberek és isteneik tisztelete, és úgy tartották, hogy a természet gazdag patikájában mindenre található gyógyír.

Bevezetés

Az azték nők életéről sok és megbízható forrás áll rendelkezésünkre azokból

az időkből, amikor az európai hódítók elérték a Mexikói-öböl DK-i részét, és partra szálltak, majd hamarosan uralmuk alá hajtották a virágzó azték városállamokat. Akkor, a XVI. században számos kódexrészlet született mindennapjaikról, egészségfelfogásukról, betegségeikről és gyógyító tevékenységükről. Az azték bennszülöttek eredeti rajzait és feljegyzéseit őrzi a *Borbonicus* (Bourbon) és a *Boturini* kódex, a spanyolok indiánok segítségével és közreműködésével készült munkáit pedig többek között a *Mendoza* és a *Firenzei* kódex.^[1]

Az aztékok^[2] körében a lányok és az asszonyok társadalmi helyzetüktől függetlenül alárendeltek voltak a társadalom férfi tagjainak, életüket jórészt házaikon belül élték, és legfőbb kötelességük a háztartás vezetése, illetve a gyermeknevelés volt. Bár a lányoknak is lehetőségük nyílt arra, hogy különböző bentlakásos iskolákban tanuljanak, legfőbb tanulmányaik ott is a házi munkák és a vallásos rítusok megtanulására, zenélésre és táncra korlátozódtak. A templomokhoz kapcsolódó különböző oktatási intézmények (mint például a *kalmekak* vagy a *kuikakalji*) külön épületekben, a fiúktól szigorúan elkülönített épületekben fogadták a lányokat. Neveltetésükért szüleik és rokonaik fizettek, különböző adományokkal (élelem, takaró, seprű, edény, toll-szőttes, gyógynövények stb.) támogatva a városi kerület templomát és papjait. Szabad és a nőtársaik többségének életétől eltérő sors az azték társadalomban csak a papnőkre, táncosnőkre és kurtizánokra várt, esetleg néha az uralkodói

feleségekre vagy hercegkisasszonyokra, illetve a bábákra és a gyógyítással foglalkozó idős asszonyokra.

Az azték lánynevelés legfőbb eszményei az alázatosság, a szűzesség, a szorgalom, a kedvesség és a türelem voltak. Az erkölcsi útmutatások és az illendő viselkedés szabályai a lányok számára a legfőbb tanulnivalót jelentették gyermek- és ifjú korukban, női szerepekre való felkészítésük – jelképesen – tulajdonképpen már születésük órájában megkezdődött.

Gyermekvárás és szülés

Az aztékok hite szerint a kisgyermek az égből szállnak alá a földre, az istenek küldik őket a felhők mögül. A katonáskodáson és földművelésen nyugvó, a legtöbb időszakban igen harcias nép nagyon tisztelte és szerette a gyerekeket, hiszen bennük látták társadalmuk fennmaradásának biztosítékát. Az állapotos asszonyok védelme és gondozása ezért kiemelkedő feladat volt. Ha kiderült, hogy valaki várandós, örömnépet tartottak, főként a gazdagabbakra volt jellemző, hogy lakomát rendeztek a családtagok, rokonok számára. A leendő anyát az azték mitológia szerint több istennő is védte, akikhez imádkoztak és kérték segítségüket, hogy anya és gyermeke egészségesek legyenek. *Ajopecskatl* volt annak az istennőnek a neve, akihez leggyakrabban

imádkoztak, és akiről úgy tartották, „lakhelye a ködben van”. A fogantatás után, ha a nő áldott állapota bizonyossá vált, például az alábbi imát intézték hozzá:

„Lenn, Ajopecskatl házában született meg
az ékszer,
Egy gyermek jött a világra.
Nála lenn születnek a gyermekek.
Jöjj, ó jöjj, újszülött, jöjj el!
Jöjj, ó jöjj, kincsgyermek, jöjj el!”^[3]

Az imákon kívül számos rítus, elővigyázatossági rendszabály és egészségvédő cselekedet tartozott a nő ezen állapotához. Már jóval a szülés előtt állandó társa lett a bába (*sziuatl temisiuitl*), aki már várandóssága hónapjaiban is folyamatosan segítségére volt, akivel a nő bensőséges kapcsolatot alakíthatott ki. Tanításaik szerint a gyermeket váró nőnek nem volt szabad sírni, ingerültnek, idegesnek lenni, sem bánatosnak, mert úgy vélték, a magzat csak akkor lesz erős és egészséges, ha édesanyja nyugodt és derűs. Óvták attól is az anyát, hogy megijedjen, és megpróbálták megkímélni mindenféle más erős felindulástól. Az azték medicinális tanítások szerint a várandós nőnek nem volt szabad túlzásba vinnie a fürdőzést, se nem fürödhetett túl meleg vízben. Kerülnie kellett a tűző napon tartózkodást is, de még a tűzhely melegétől is óvták, nehogy a születendő kicsi bőre túl barna legyen vagy megégjen. A leendő anya nem emelgethetett

súlyos dolgokat, és a nagyobb, fizikai értelemben vett erőfeszítésektől is tartózkodnia kellett. Ugyanakkor azt nem nézték jó szemmel a környezetében élők, ha a gyermekvárás hónapjaiban tétlenkedett, lustálkodott: söprögetnie, takarítania illett a házat, díszíteni és rendezgetni a házi oltárt, és elvárták tőle, hogy csak éjjel aludjon, hisz a nappali szunyókálást az aztékok általában megvetették, a tunyaság jelének tartották. A várandós nő bőséges és finom ételeket fogyasztott, erre kiemelten ügyeltek a körülötte élők. Amíg gyermeket várt, neki jutott mindenből a legjobb falat.^[4]

Miként azt például *Bernardino de Sahagún* (1499-1590), a Spanyolországból Mexikóba került ferences rendi szerzetes írta, az aztékok pontos útmutatásokkal rendelkeztek az állapotos nő szexuális életére vonatkozóan is. Az első három hónapban például kifejezetten ajánlották a házastársak együttlétét, hiszen úgy vélték, ez hozzájárul ahhoz, hogy a születendő utód erős és egészséges legyen. A szülést megelőző időszakban viszont tiltották a nemi aktust, úgy gondolván, hogy ettől az újszülött „piszkos” lesz, a szülő nő pedig rettenetesen fog szenvedni.^[5] A hagyományos azték orvoslásban a gyermekbetegségeket összefoglaló névvel *tlazol*-nak nevezték, amely kifejezés egyértelműen a szexualitás ottani istennőjének, *Tlazolteotl*-nak a nevéből eredeztethető, bizonyítván, hogy a kettő között szoros összefüggést feltételeztek.^[6] A szülést közvetlenül megelőzően gyakori szokás volt, hogy a nő meggyóna bűneit, főleg a testi örömekkel kapcsolatba hozhatóakat, hogy ezzel

is pozitívan befolyásolja a gyermek világrajövetelét. Ha szülés közbeni szenvedései ezek után sem enyhültek, férjének is hasonló „beismerést” kellett tennie...

A szülés idejét az aztékok a halál órájának nevezték, és számos rituális és orvosi értelemben vett előkészületet végeztek levezetése előtt. Kitakarítottak egy szobát, előkészítettek egy nagyon gondosan kitisztított takarót és pólyaszalagokat. Megfürösztötték az anyát, megtapogatták a hasát, hogy megtudják, milyen pozícióban fekszik a magzat. Amikor megkezdődött a szülés, a nővel a bába egy szihuapaktli nevű, gyógyfüvekből készült főzetet itatott, amely szó körülbelül úgy fordítható magyarra, hogy „női orvosság”. A krónikák tanúsága szerint az aztékoknál a szülő nők (mások szerint a bába) olyan kiáltásokat hallattak, mint a harcmezőn csatában hadakozó katonáik. Ha az anya fájdalmai túl erősek voltak, olyan keveréket itattak vele, amelybe szárított és apróra őrölt oposzum-farkat kevertek (*tlaquatzin*), mely szer a hagyományos gyógyászat gyakran használt alapanyaga.

Az újszülöttet a bába versekkel köszöntötte, a fiúkat mint leendő harcosokat, a lányokat mint szenvedésekre és fáradozásra született teremtményeket. Eltérően a korabeli Európa szokásaitól, a kisgyerekeket rögtön megmosdatták, méghozzá meglehetősen hideg vízben. Ezt követte az első fürdetés tiszteletére rendezett ünnep, amelyet mindenütt Közép-Amerikában megtartottak, legfeljebb az

időpontja változott (a születés utáni pillanatoktól a nyolcadik napig). Ilyenkor a gyermeket a víz istennőjének, *Csalcsiuhtlikué*-nek a kegyelmébe ajánlották.^[7]

Ha egy magzat nem tudott világra jönni, és meghalt az édesanyja méhében, akkor a bábaasszony egy éles kőkéssel „műtétet” végzett: apró darabokra vagdosta a magzatot, és úgy tisztította ki a nő szervezetét. Ezt a borzalmas eljárást természetesen sok asszony nem engedte magán elvégezni, így a források szerint őket hagyták a szobában egyedül meghalni, és haláluk után a *moszihuaquetzqui* megtisztelő névvel emlegették őket, ami annyit tesz: „kiváló asszony”. Az első szülésben meghalt nőkről úgy tartották, hogy a Nap égi kísérői lesznek, és egykoron visszatérnek majd a földre úgy, mint ritka, értékes tollú, gyönyörű madarak és fantasztikus pillangók. Az élők viszont féltek képzeletük eme „mesés” lényeitől, mert nem voltak barátságos szellemek, inkább éjszakai félelmetes kísértetek (*cicimimé*).^[8]

Női gyógyítók

A források szerint a XVI. századi aztékok körében a nők egy része minden erkölcsi útmutatás és viselkedésbeli szabály ellenére házán kívül is dolgozni kényszerült, hogy hozzájáruljon családjá megélhetési költségeihez. Sahagún leírásai szerint voltak olyan asszonyok, akik különböző, otthon sült vagy főzött ételeiket árulták a piacon, például kukoricalepényt. Mások a kertben

megtermelt zöldségfélét vitték eladni vagy éppen madártollakból készült szőtteseiket. Sokan voltak azonban közöttük olyanok, akik a női egészség- és szépségápolás, illetve a gyógyászat területéhez kapcsolódóan vállaltak munkát. Ilyenek voltak például a fentebb már említett bábaasszonyok, aki általában idősebb, sokat tapasztalt nők voltak. Tevékenységük bizonyos szabadságot adott nekik egy, a nők mozgási lehetőségeit erősen korlátozó társadalomban. Munkájukat nagyra becsülték, még az a joguk is megvolt, hogy ideiglenes nevet adjanak az újszülöttnak (aki – a jövendőmondók és horoszkópkészítők munkálkodása nyomán – végül természetesen egy másik, „állandó” nevet kapott).^[9]

A nők munkái közé tartozott gyakran maga a gyógyítás is, különösen, ha nőtársaik betegségén kellett segíteni. A ferences atya leírása szerint orvoslással csakis olyan szegény sorsú és idős (a termékeny életkori szakaszukon már túljutott) asszonyok foglalkoztak, akik empirikus úton tanulták a gyógyászati eljárásokat, és számtalan különféle szert ismertek fájdalmak ellen, és mindenféle bajok orvoslására. A fentebb már említett, természetes anyagokból készített gyógyitalok, főzetek mellett például különböző kenőcsöket is használtak a beteg testrészek gyógyítására.

Az orvoslással foglalkozó azték nőkről Sahagún ezt írta:

„Az, hogy egy nő jó orvos, azt jelenti, hogy képes gyógyítani a betegeket, és ezzel a jótéteményével visszahozza őket az életbe, jobbulást idéz elő náluk vagy elősegíti lábadozásukat a kezeléseivel; tud eret vágni, beöntést adni, gyógyszert adni, bekenni a testet, képes óvatosan megpuhítani, ha valahol a testen kemény részt talál, helyére tudja tenni a csontokat, ért a fekélyek felnyitásához, a szürkehályog levételéhez és más szembetegségek gyógyításához...”^[10]

Voltak olyan asszonyok is, akik kevesebb dologhoz értettek, pakolásaik és gyógykenőcseik segítségével azonban sok embert kúráltak ki betegségéből. Ők maguk gyűjtötték a borogatások és agyagos pakolások elkészítéséhez szükséges anyagokat, például a nahuatl nyelven összefoglalóan *xiuhquilitl* névvel illetett gyógyfüveket, amelyek enyhítették a gyötrő fejfájást. Faleveleket szedtek a *huixochi* nevű fáról, és összeszededgették a *quauhtepuztli* nevű fa kérgének darabkáit. Ezeket megszáritva és porrá őrölve hozzákeverték ahhoz az agyaghoz, amelynek megtalálása szintén hozzátartozott az ismereteikhez. Az így elkészült gyógykenőcsöt aztán elvitték a városi piacra, és ott tulajdonképpen bárki beszerezhetette azt.

A medicinális ismeretekkel rendelkező, gyógyítással foglalkozó azték nőket az különböztette meg férfi orvos társaiktól, hogy ez utóbbiakat iskolákban képezték, míg a nők csakis más, idősebb asszonyoktól, kifejezetten tapasztalati úton sajátították el mesterségüket. Éppen ezért – hasonlóan a korabeli Európa

bába- és javasasszonyaihoz – a női gyógyítók presztízse sohasem ért fel az iskolákban képzett férfi orvosokéval, sőt, gyakran és könnyen kerülhettek abba a helyzetbe, hogy valaki bűbájossággal, boszorkánykodással vádolta meg őket, márpedig az ilyen gyanúba kevert személyeket az aztékok is üldözték.^[11]

A nők egészségmegőrzésben és gyógyászatban vállalt feladatai közé tartozott még egy olyan munkakör, amelyről szintén számos korabeli forrásrészlet szól. Nagyrészt közülük kerültek ki ugyanis azok, akik a *temazcal* nevű, valamennyi azték településen megtalálható és igen népszerű gőzfürdők dolgozói voltak. Valamennyi kerület foglalkoztatott olyan nőket és férfiakat (gyakran alacsony termetű, olykor púpos embereket), akik a fürdőkben folyamatosan táplálták és fűjták a tüzet, illetve masszírozással és egyéb módszerekkel kezelték a fürdővendégek beteg vagy csupán megfáradt tagjait. Szokásos volt az aztékok körében, hogy a gőzben felhevült és kipirosodott bőrt a fürdő személyzetét alkotó nők kukoricahéjjal vagy szárral ütögették gyógyászati célból. A fürdők dolgozóit szinte szentként tisztelték, megbecsültségük feltehetően nagyobb volt, mint az orvosoké. A vendégek rengeteg finom ételt és italt, kukoricacsöveket és egyébeket vittek számukra, hogy tevékenységüket honorálják. Munkájuk értékét vélhetően az emelte magasra, hogy a fürdőzéshez tartozó rituálék ismerete és szertartások elvégzése csakis az ő feladatuk volt.^[12]

Hasonlóan más, például a korabeli muszlim világ szokásaihoz, a fürdők a

szépítkezés helyszínei is voltak. Az aztékok szépségápolási szokásairól is elmondható, hogy azok komoly kapcsolatban álltak az egészségről vallott gondolataikkal. Csakis azt tekintették egészségesnek, akinek bőre, haja, fogai szépek voltak, és ennek eléréséhez mindent megtettek az azték nők. Használtak például egy bitumenből és axinból készített „rágógumi”-szerű anyagot, amelyet folyamatosan a szájukban tartva és rágcsálva elérték, hogy jó illatú legyen a leheletük. Illatszerekkel, rózsavízzel locsolták magukat és ruháikat, hogy kellemes benyomást keltsenek a körülöttük lévő emberekben. Bőrüket krémekkel kezelték, egyik legfontosabb törekvésük az volt, hogy annak bronzos színét világosabbá tegyék. Száraz, cserepes ajkaik puhítására speciális kenőcsöket készítettek. Amint az néhány korabeli azték hercegi származású édesapa intelmeiből kiolvasható, azt viszont nem nézték jó szemmel, ha a kislányok vagy asszonyok túlzottan festették magukat, és egészségük megőrzése helyett azon iparkodtak, hogy például arc- és testfestéssel felkeltsék maguk iránt a férfiak figyelmét. A test különböző részeinek díszítése (például a vörösre festett ajak, a szép mintákkal behálózott kézfej vagy nyak) csakis a vallási ceremóniák és ünnepek kísérője volt, és nem a mindennapok világába tartozott. Az aztékok nagyon sok, különböző anyagból készült, fageretbe foglalt, díszített „tükröt” használtak, például obszidiánból metszett vagy fekete, vulkanikus eredetű, üvegszerű anyagból vágott tükröket.^[13]

Összegzés

A XVI. századi forrásokat tanulmányozva feltárul előttünk az egykori azték birodalom romjaiban is csodálatos világa. Sahagún és más keresztény szerzetesek műveikben európai nyelveken is megörökítették a Mexikóban élő emberek mindennapjait, gondolatait. Az azték nőtörténet vizsgálata kapcsán megállapíthatjuk, hogy az igen fejlett és csodálatos eredményeket produkáló egykori azték medicina művelése jelentős részben asszonyok kezében volt. Az egészségről és annak megőrzéséről való gondolataik csaknem fél évezred távlatából szemlélve is modernnek tűnnek, hiszen felfogásuk alapja az volt, hogy az egészség lényege a test-lelki harmónia, más emberek és isteneik tisztelete, és úgy tartották, hogy a természet gazdag patikájában mindenre található gyógyír.

JEGYZETEK

1. L. erről: Aztec Manuscripts.

<http://pages.prodigy.com/GBonline/awaztec.html> (2003.02.12.)

Codex Mendoza. http://www.geocities.com/alma_mia/codex

(2003.02.12.)

Anawalt, P. Rieff – Berdan, F. Frances: A Mendoza-kódex. = Tudomány, 1992/augusztus, 29-37. o.

2. Megjegyzés: Az aztékok nyelvében, a *nahuatl* nyelvben az egyes számban álló főnevek végződése „tl”, a többes szám jele pedig „ka” Így a spanyol

nyelvben elterjedt *azteca*, melyet a magyar nyelv is valójában átvett, már eleve többes számú alak, ezért az „aztékok” forma tulajdonképpen nyelvtanilag nem helyes, ugyanakkor használata mára mégis bevetté vált.

3. Anton, Ferdinand: A nő a Kolumbus előtti Amerikában. Corvina, Budapest, 1976. 18. o.
4. Tarazona, Silvia Garza: La mujer mesoamericana. Planeta Mexicana, México, 1991. 53. o.
5. Sahagún, Fray Bernardino de: Historia general de las cosas de Nueva España. Ed. Alianza, Madrid, 1988. 1-2. (Introducción, paleografía, glosario y notas de Alfredo López Austin y Josefina García Quintana.)
6. Tarazona i. m. 54. o.
7. Uo. 60. o.
8. Anton i. m. 20. o.
9. Rodríguez, María J. S.: La mujer azteca. Universidad Autónoma del Estado de México, México, 1991. 136. o.
10. Sahagún i. m.
11. Rodríguez 132. o.

12.Durán, Diego: Historia de las Indias de Nueva España i Islas de Tierra

Firme 1-2. Porrúa, México, 1967. 175-176. o.

13.The

Aztec's

Cosmetics.

<http://www.azteca.net/aztec/nahuatl/cosmetic.html> (2003.02.13.)

Pécsi Tudományegyetem — BTK – Neveléstudományi Intézet – Nevelés- és

Művelődéstörténeti

Tanszék

H-7622 Pécs, Ifjúság u. 6. — Tel: (72) 503-600 / 4366

© Dr. Kéri Katalin tanszékvezető egyetemi docens, 2004 (kerik@btk.pte.hu)